

PENCKÓFER JÁNOS

A RÁKÖZELÍTÉS TUDOMÁNYA

SZŰKÍTÉSEK, KERETEK ÉS A TÁRGYI HŰSÉG GONDJA
EGY MEGÍRÁNDÓ, ÚJ IRODALOMTÖRTÉNET KÖRNYEZETÉBEN

*„Az értékelvű-etikus gondolkodás (...) nem lehet
egyoldalúan technokrata és pusztán utánzó.”
(Hitel szerkesztőség)*

1.

A magyar irodalomtörténet-írói gondolkodás inkább két, semmint három évszázadra visszavehető törekvéseit a 21. század első évtizedének végén egyre nyilvánvalóbb módon az irodalmi tudat és nemzeti önismeret összefüggésével, a nemzeti–világirodalmi értékfokozattal, az artistikum nyelvi jellegével, önazonosság-képzésével, leginkább pedig a tudományos és tudósi tekintéllyel, attitűddel kapcsolatos trendek, öngazolások, meggyőződések, félelmek, előítéletek határozzák meg.¹

A szaktudomány alakulástörténetének mindjárt a kezdetén jelentkezik ennek a rétegzett problémakörnek némely eleme, míg hosszú, egymásra épülő 19. századi folytonosságát már több összetevője hatja át. A második világháború utáni idők ideológiával megterhelt elhajlása ugyancsak viszi magával a gondot, de nem különbül az 1989/90-es rendszerváltozással kibontakozó tudományos gazdagodás, vagy különösen ez utóbbival párhuzamosan megszülető (radikális) újítási ambíció: a(z összes) hagyománytól, kezdeményezéstől elforduló elkülönülés. Természetesen a törekvések korszakonként alakuló jellegzetességeit mindvégig az uralkodó áramlatok, valamint a korszerűnek hitt és mondott tudomány formálta – kevésbé talán az előzményeket.

A szaktudomány kiindulópontjául szolgáló 18. századi előzmények² közt, illetve ezek után, Wallaszky Pál 1785-ös munkájában még csak sejlenek e később kiterbélyesedő gondok: „felfogása szerint irodalmunk kiterjedését politikai határok szabják meg,”³ rendszerezése latin nyelvű, és a „magyarországi egyetemes írástudást”⁴ kívánja megjeleníteni. Hogy miért válhat akkor mégis az irodalmi tudat, valamint a tudományszemlélet alakulásáról szóló gondolkodás itt megnevezett állomásává? Részben azért, amiért egy 21. századi új magyar irodalomtörténet megírásai szempontjai⁵ között is hasznosítha-

tó lehet az általa hirdetett területi (2011-ben régióként értett) alapállás. Részben pedig azért, mert ezzel indul útjára, majd ehhez viszonyítva kerül olyan pályára a magyar irodalomtörténet-írás, hogy azt a folyamatos szűkülés fogja jellemezni egészen a 20. század elejéig – amint azt Horváth János *Fejlődéstörténete* kifejti, a munka létrejötté pedig cáfolja is egyben a szűkülés logikus, rá értendő folyamatosságát.

A *Fejlődéstörténet* ezért aztán megkerülhetetlen, de más szempontok miatt is nagy hatású munka. A szűkülő tendenciát pedig azért érdemes Horváth János koncepciójából kiemelni, mert tanulságul szolgált a tudós számára – és minden időben megfontolandó tény marad –, hogy „elv és kivétel nem mindenkor s nem merev szabatosággal fedik egymást”⁶. Tehát Horváth János munkája nem egy tekintetben válhat kiindulóponttá egy új nemzeti irodalomszemlélet felvázolásában⁷, illetve egy efféle kézikönyv létrejöttében. Az irodalomtudomány kultúratudományként történő megjeleníthetőségével kapcsolatos medialitás-kutatásban megfogalmazódó elvek felállítása körül szintén hasznosulni tud – mint kezdet.⁸

Az irodalmi tudattal és szűküléssel kapcsolatban Horváth János fokozatot vél felismerni: a kezdetben „magyarországi”-ként szemlélt irodalom előbb „magyar nyelvű”, majd „nemzeti tartalmú”, és végül „művészi” lett az átfogó igényű rendszerezésekben. Ami tehát Wallaszky munkájában egyszerűen „magyarországi”, az Pápay Sámuelnél már részben „idegen”, részben pedig „nemzeti”⁹, vagyis: nála különválnak a latin és a magyar nyelvű irodalom, akárcsak Kazinczy Ferencnél, Révai Miklósnál. A szűkülés következő állomása Toldy Ferenc nevéhez kötődik (akinél műve címében¹⁰ megjelenik a nemzeti szó). Ebben a felfogásban már nem a politikai határ, de nem is pusztán a magyar nyelv lesz a mérvadó, hanem a „nemzeti szellem sajátja”¹¹. Toldy mindegyiknél olyan magyar nyelvű alkotásokra figyel, melyek „együttal a nemzeti szellem megnyilatkozásai”¹². Így lesz Toldy Ferenc a magyar irodalomtörténet-írás „szülőatyja”, akihez képest aztán Beöthy Zsoltot azért nevezheti Horváth János e szaktudomány akkori „leghivatottabb képviselőjének”, mert nála elsősorban azok a művek írják az irodalom történetét, „melyekben legkiválóbban nyilatkozik a nemzet lelke, s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak”¹³, egész pontosan: „Beöthynél a nemzeti szellem művészi megnyilatkozásai”¹⁴ jelentik az értékelés vezérelvét.

Horváth János *Fejlődéstörténete* tehát összefoglal és lezár; mindenekelőtt láthatóvá téve az irodalom rendszerezési igényének mindenkori szoros összefonódását a nemzeti eszmével. „Már Czvittingert is a nemzeti önérték sarkallja munkája megírására” – hangsúlyozza¹⁵ –, miközben kifejti ennek tarthatatlanságát, mondván, hogy az irodalomtudomány nem lehet segédlet abban az el-

képzelésben, hogy a nemzeti eszme a szellemi élet minden ágát mintegy magába foglalja. Mindazonáltal az „irodalmi elv, az önelv” létrehozásának szorgalmazása Horváthnál nem kerül szembe semmilyen hagyománnyal. Azzal a történelmi időszakokkal sem, melyet „a nemzeti eszme áramlási korának”¹⁶ nevez, melyben e szaktudomány megalapozódott. Az irodalomtudomány a nemzeti eszmében „nem csupán egyik, bár igen jelentékeny mozgatóját” látta az irodalmi fejlődésnek, hanem „tevékeny s legsajátabb erőforrását”¹⁷ – állapítja meg Horváth János, ugyanakkor nála mégsem kizárólag ez határozza meg a „tárgyi hűséget”¹⁸, valamint az „önelvűség”¹⁹ tudományos megalapozását.

Az általa vállalt tudományos értékállítás, és maga a *Fejlődéstörténet* – annak ellenére, hogy a fejlődés elve megosztja a szakmát, pontosabban: nem egyöntetű a fejlődés tagadása²⁰ –, nem véletlenül minősül mai tudósok szemében is minden idők eddigi legjobbjának (természetesen Szerb Antalnak a két világháború között megjelent munkáját²¹ ezzel nem kicsinyítve). Érthető e kiváló minősítés, különös tekintettel, hogy az ezt – valamint a Szerb Antalét – követő áttekintések és összefoglalások közül például a múlt század hatvanas éveiben születettet²² politikai-ideológiai nézetektől függetlenül nézni aligha lehet.

Az eddigi legerjedelmesebb irodalomtörténet hatodik részében a 20. századi irodalom „az új magyar szocialista realista irodalom”²³ kibontakozásaként jelenik meg, „a régi és az új harcának dialektikája”²⁴ pedig olykor nem csupán korszakolási szempontot biztosít, hanem a „modern nemzeti irodalom” sajátos szempontú (át)értékelését, vagyis: újra értékszűküléssel oldódik meg eszme és kivitel összeegyeztetése. Az irodalmi tudatban nyilvánvalóan alapvető szemléleti változást kínált és várt el ez a hozzáállás, ám ami negyedszázaddal később jelenik meg, az ezen is túltett.

2.

A teória és kivitel összeegyeztetésekor sérülő „tárgyi hűség” új példájául is szolgálhat az a két irodalomtörténet, amely a rendszerváltozás utáni év(tized)ekben a legnagyobb visszhangot kiváltotta. A *magyar irodalom története 1945–1991* című Kulcsár Szabó Ernő-könyv mégis inkább „a nyelvi fordulatként” emlegetett gondolatkörhöz, valamint az irodalmi tudat átalakításához kötődik. Benne a „nemzeti paradigma” szerepel ugyan, csak eredeti jelentéséből teljes mértékben kifordítottan. „A nemzeti paradigma fókuszába... az individualitás örvén a nyelvi történések függvényében folytonosan át-meg átértelmeződő, rögzíthetetlen azonosságú szubjektumkép kerül... A nemzeti paradigma pozitív azonosságfogalomból amolyan posztészteitikai szakki-fejezéssé vált, az identitás definiálhatatlanságára utal.”²⁵ Ami pedig 2007-ben keltett feltűnést²⁶ – *A magyar irodalom története*²⁷ című háromkötetes

értékösszefoglalás kapcsán – az a „tárgyi hűség” ugyancsak szabad értelmezésén kívül az irodalmi éréktudatot érinti.

Ez utóbbi olyan értékállításként is értelmezhető irodalomtörténet(?), amellyel mintegy következő lépcsőfokára kerül az 1993-ban (majd 1994-ben) megtapasztalt korszerűsítési szándék, az a történet, amelynek „főhőse a posztmodern”²⁸ volt. Az új tudományos munka a Kulcsár Szabó-féle összefüggő és teleologikussá sikerült történetmondással szemben olyan „tanulmánygyűjteményt” kínál „felnőtt könyv”²⁹ gyanánt, melynek „főhőse” beazonosíthatatlan, a „tárgyi hűség” korántsem szempont, az „önelv” pedig sok esetben kizárólag önmagáért van jelen.

Ez a munka nem csupán a mindenkori eszmei(-ideológiai) hozzáállást tagadja, de bármiféle „keret” létrejöttétől úgyszintén tart. Mondván, hogy „semmi köze hozzá, csak terjedelmében és alaposágában tekinthető a Spenót utódjának”³⁰, magát a nagy történetet (Lyotard-féle „grands récits”) elutasítja, s éppen ez utóbbi, azaz a nagy történetek megszüntének dogmaként történő elfogadásából fakad a „felnöttsége”. Ám a „felnőtt” kicsit a „gyerekest” is magába foglalja, hisz az értékátrendezés szűkítéssel együtt járó vállalása mögött csínyt ugyanúgy lehet sejteni, mint egy tudományos elv érvényesülését. Vannak, akik – Papp Endre például – e felnöttségből-értékszűkítésből egyenesen a „nemzetnélküliséget”, illetve annak programját vélik kiolvasni.³¹ Nyilván problémásnak látja ezt a munkát Horváth Iván is, mikor azt mondja, hogy „ezer sebből vérzik, és millió ponton bírálható” e három kötet (és bizonyára számos egyéb megfontolásból, de feltételezhetően ezen okból is hozza létre a *VillanySpenótot*).³²

Lehetséges, hogy „az ízlés leple alatt” valóban „világnézetek harca folyik” – amint azt ugyancsak Horváth János mondja? És ez 2011-ben is érvényes volna? Mindenesetre, ami a *Fejlődéstörténet* alapozásakor – teóriát és kivitelt illetően – tanulságul szolgált a tudós számára, azt a 20. század második felének hosszú éveit, valamint az ezredfordulót követő idők irodalomtörténetei majdhogynem félretolják. A nemzeti alapú beszűküléshez történő Horváth János-féle tudományos hozzáállás után az elmúlt évszázad végére ez a szempont – a nemzeti – egyszerűen kiiktatásra kerül. Ami Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetében* még minőségemelési szándék, valamint beszűkülés-ellenes érv volt – „nem mindenki nagy költő, akinek versei a nemzeti eszmével foglalkoznak. Nem feltétlenül magyar érték, akiben idegen értéket nem találunk”³³ –, az a rendszerváltozás utáni évtizedben a nemzeti irodalmi hagyománykép alapvető átértelmezését eredményezi.

Megvalósulni látszik a Horváth János-féle elképzelés, miszerint az irodalomtudomány és irodalomtörténet-írás nem lehet segédtudomány a „nemzeti” mindent átható épülésében? Részben igen, csakhogy a „nemzeti” szolgálását kiküszöbölve annak szinte valamennyi megnyilvánulásától tart már az ez-

redforduló szaktudománya. Olyan fokon sérül ezáltal a „tárgyi hűség” és az irodalmi érték hagyomány, hogy pazarlásnak, tékozlásnak hat az új értékállítás. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban valóban rossz és durván elnagyolt a „konzervatív-nemzeti”, valamint „korszerű-liberális”³⁴ kétértelműségről beszélni, még ha ehhez is válik hasonlatossá az a helyzetkonstatálás, miszerint ebben vezető szerep jut a Kulcsár Szabó Ernő-iskolának³⁵, akik pedig kritikával illetik az „iskolát”, azok messze állnak a tudomány, nemzet, demokrácia valamennyi mai értékétől. Mindazonáltal az „iskolát” valóban „roppant erős közösségi szellem hatja át”, „erős tekintélytisztelet jellemzi”,³⁶ s látszólag megingathatatlanul halad az útján, vagyis vezető szerepe igaz, és nem is egyik, hanem a legerősebb pólus a mai magyar irodalomtudományban.

Horváth Iván 2003-ban például hiába bizonyította, hogy korántsem igaz az a Kulcsár Szabó Ernő-féle interpretáció, mely a „hazai hermeneutikai fordulatot” mintegy saját érdemének tudja be, ráadásul mint „győztes hadvezér”, úgy kezdi magyarázni szerepét egyik könyvében, majd megállapítja saját (vezetői) fontosságát a 90-es évek „kulturális fordulatában.”³⁷ Hiába vált az is nyilvánvalóvá – Bevezeky Gábort idézve – ebből a 2003-as Horváth Iván-tanulmányból, hogy elsősorban gazdagodásként mutatja magát mindaz, ami bekövetkezett az irodalomtudományban: Kulcsár Szabó Ernő továbbra sem a „tagoltságot és a sokszínűséget”³⁸ látja e változásban, hanem iskolája elévülhetetlen érdemeit a „fordulat” létrehozásában. (És a „kulturális fordulat” utáni haladásban az sem okoz megtorpanást, hogy végül is az általa egykor nagy meggyőződéssel inkább átvetélre, mintsem honosításra ajánlott hermeneutikával és dekonstrukcióval szemben, lassan teret kellett adnia „saját iskolájában” a kultúratudományok melletti érvelésnek.³⁹)

Ugyanakkor ezt a törekvést: az egykori „posztmodern zsandárt”⁴⁰ figyelő kritikái alapállás nem fogalmaz meg alapvető szemléleti különbözőségeket a megfigyelten szemben. Sokkal inkább valamiféle „kirekesztettség” az, ami részükről vele vitát kezdeményez, tudniillik azok, akik már az 1970/80-as években kezdték megalapozni a 90-es évek „fordulatát”, a Kulcsár Szabó Ernő-féle értékelésből rendre kimaradnak. Az „iskolát” jellemző lesajnáló attitűdöt szóvá teszi ez a kritika, akárcsak a terminológia érthetlenségig elvitt exkluzivitását, valamint a fölényes-polemikus hangvételt is kifogásolja, melyet nem csupán „a hermeneutika megnevezetlen, hazai, vidékies, tudatlan bírálóival szemben”⁴¹ lehet tapasztalni. Akiket például Fried István 2004-ben „a marxisták töredék csapatának, az esszéíró nemzedéket követő szellemtörténet íránt elkötelezetteknek, valamint a nemzeti narratívát fenyegetni érzetteknek”⁴² nevez, kiegészülhetnének e „kirekesztettekkel”, így alkotva egy „erős” csoportot, de vezető szerepben akkor is „a Kulcsár Szabó-iskola” maradna.

A „vezető szerep” tevékenysége szerint az irodalomtudomány lassan olyan helyzetbe kerül, mintha megtalálta volna végső és legigazabb beszéd-pozícióját. Pedig tudnia kellene mind az „iskolának”, mind a „vezető szerep”-ben lévők egyre népesedő táborának, hogy azért, mert „az író-mű-közönség alapviszony tekintetében (miután a pozitívizmus és a szellemtörténet a szerzőt és korát, a strukturalizmus a művet helyezte előtérbe) az utóbbi évtizedekben a befogadásra, az értelmezésre, a recepcióra, a megértésre szeretik helyezni a hangsúlyt”, és ezen belül is a medialitás-kutatás jelenti a fő irányultságot – aligha ez „az utolsó szó az irodalomtudomány történetében.”⁴³

3.

Tehát pionír szerep, valamint tagoltság és sokszínűség? Igen, nyilvánvalóan ez jellemzi az utóbbi időket szinte minden tekintetben, s legfőképpen talán ezek tekintélyt követelő megjelenési formái. A vázolt tendenciák s erők együttese felől vizsgálva válik csak igazából érthetővé az a helyzet is például, amelyet Bezeckzy Gábor 2008-as könyve⁴⁴ hozott létre azzal, hogy tizenöt éves késéssel döbentti rá a szakmát meg az egész olvasóközönséget Kulcsár Szabó Ernő sokat emlegetett 1993-as munkájának lényegére, pontosabban: a szerző gondolkodásmódjáról valló irodalomtörténetének „újszerűségére”. A Kulcsár Szabó-mű eddig elfogadott tudományos hitel(telenség)ét újragondolásra⁴⁵ ajánlja. Meggyőző bizonyításaival-kérdésfeltevéseivel, az egyeduralomra törő irodalomértés feszegetésével sejkik fel annak igazi alternatívája. Jó irányú kérdései közel hozzák azt a gondolatot, hogy a „nyelvi megelőzöttségben” nem csupán a nyelvbe történő bezáródás jelentheti az egyetlen tudományos távlatot: a nyelv közvetítő szerepe által adódó kognitív szemlélet és emóció ember és külvilág között ugyancsak lehet (hasonló értékű) távlat.

Bezeckzy Gábor kötetnyi terjedelmű kritikája „jéghideg elemzés”.⁴⁶ Nagy pontossággal mutat rá a korszaknyitó munka azonnali elfogadásának elhamarkodottságára. „Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti vállalkozásának ellentmondásossága abban áll, hogy hamisítatlan fejlődéselvű logikával, referencialitást és egyetemes perspektívát alkalmazó, oksági viszonyokon alapuló, teleologikus elbeszéléssel állítja elő a fejlődéselvű logika, a referencialitás, az egyetemes perspektíva, az oksági viszonyok és a teleologikus elbeszélés tagadását. Kulcsár Szabó Ernő saját elgondolása az ilyen és így elmondott történeteket nem a posztmodernhez, hanem valamely múltbeli korszakhoz kapcsolja.”⁴⁷ Különös hangsúlyát e Bezeckzy Gábor-könyvnek pedig az biztosítja, hogy a korszakmonográfiaként is emlegetett Kulcsár Szabó-művön kívül, az iskolateremtő és -építő tudós egész munkássága kerül górcső alá, és ez új helyzet létrejöttének a lehetőségét ígéri.

Ugyanakkor e különös, és az irodalomértés központi viszonyait érintő könyv várható hatása mintha elmaradni látszana. Egy a magyar irodalomtudományi viszonyokat nem beavatottként szemlélő – nyugat-európai, vagy tengerentúli tudós – például mire vélje azt, hogy „a felkért recenzensek egyre-másra adják vissza, mondván, nekik is van/lesz családjuk, ők is meg akarnak élni, féltik a kenyerüket...”⁴⁹? Az irodalmi tudat hatalommal összefüggő természetének erői Magyarországon a rendszerváltozást követő évtizedekben régi formájukban maradtak volna fenn, és így is hatnak? Hát nem kizárólag a tudományé a főszerep? E polémia-helyzet értőinek kifejtései után majd többet lehet tudni erről, mindenesetre Bene Sándor és Kecskeméti Gábor *Javaslat*ai is tudomásul vette, hogy „a szubjektumtörténeti konstrukciók magyar irodalomtörténeti alkalmazása” – vagyis Kulcsár Szabó Ernő 1993-as irodalomtörténeti koncepciója és annak megvalósulása – „igen erős kritikát kapott”⁴⁹ a Bevezető Gábor-könyv által.

Természetesen semmiféle (irodalmi-kulturális) hatás, így az *Irodalomtörténet* a *senkiföldjén* sem csupán konkrét – megnevezett –, azonnali megnyilvánulásaiiban mérhető (és kérhető számon), amint az egész jelenlegi irodalomtudományi környezetben hiába különíthető el pragmatikusan egymástól pár szembenálló törekvés, valamennyi jellegadó erő mégis magában hordja a szintézis lehetőségét (és ebben lehetséges, hogy már a Bevezető Gábor-könyv is közrejátszik?). Például megállapítható, hogy „a hermeneutika és a dekonstrukció jelentékeny, az új historizmus viszont jóval kisebb mértékben ösztönözte a hazai tudósokat”⁵⁰, de mivel „a szellemtudományok lényegükönél fogva nem ismerhetik a paradigmaváltást”⁵¹, és egyébként is egy-egy felvirágzás sokszor még a divattól sem tud mentesülni – ezért lényegesen megnő még az „újban” megpillantható „rég”i esélye is. Papp Endrének a 2007-es irodalomtörténetről írt kritikája, míg a három kötet konkrét hiányosságait-ellentmondásait veszi számba (elkülönülten), egyszerre általános tendenciát lát és mutat fel az egyes fejezetek és az egész vállalkozás mögött, nem köti azt megnevezett irányultság(ok)hoz: sem régiekhez, sem újakhoz.

Ez az értékelés címével – „*Rút sybaríta váz*” – , aztán alcímével – *A nemzetnélküliség programja* A magyar irodalom történeteiben –, valamint Horváth János-mottójával – „Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik.” – jelzi, miféle értékírányultságot lehet észlelni benne,⁵² illetve miféle (tudományos) háttérre vetíthető a koncepciója. Ezért aztán, amikor *A magyar irodalom története*it és annak főszerkesztőjét védendő, a Papp Endre-kritikával szemben olyan védőérv is elhangzik, hogy a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András nevével jegyzett vállalkozás, pontosabban a Szegedy-Maszák Mihály neve alatt megjelent *Előszó* „undorból, undorodásból”⁵³ kerülte el a magyar irodalomtörténet-írói ha-

gyomány bármely tanulságának a vállalhatóságát (és vett mintául egy francia szakkönyvet), akkor nyilvánvalóan nem tudományos érvek ütköztetéséről van szó, hanem emócióról, vagy valami másról. Ugyanakkor ez a védőérv mintha visszautalna a Horváth János-mottó gondolatához. Az irodalmi tudat változásával, a nemzeti és világirodalmi fogalomkörrel, leginkább pedig a tudományos és tudósi tekintéllyel, attitűddel kapcsolatos meggyőződések, félelmek, előítéletek fent említett korjellemző ténye, lám, mintha virágkorát élné.

Lehetséges volna, hogy ez így van rendjén? Valószínűleg igen, hisz az irodalmi tudat kiváló kritikák (esszék), valamint külföldről is behozott tudományos eredmények általi alakulása olyan irodalmi hagyomány és mindenkori szellemi-érzelmi igény, aminek révén „az irodalmat birtokba vevő egyedi tapasztalat közösségi előformáltsága”⁵⁴ gazdagodik folyamatosan, majd nyeri el értelmét. Végső soron pedig szerves része lesz a műélvezetnek, melyben „a kognitív erőfeszítés mindig emocionális többletű”⁵⁵, de a nem kizárólagosan esztétikai tapasztalathoz kötődő szövegbefogadás értéke is így idomul, zárkózik fel folyamatosan, és lesz mérhető hatású. Aligha fűz tehát bárki kételyt ahhoz, hogy a hatvanas években írt irodalomtörténet (a *Spenót*) készítői, ha munkájuk során olvashattak és rendszerezhettek is „a nemzetközi irodalomtudomány korabeli szempontjait” kevéssé érvényesítve⁵⁶, egy mai szakmunka már csakis akkor tudja elnyerni értelmét, ha figyelembe veszi „egy sor olyan irányzat tanulságait”, amely „döntő hatást tett az irodalom értelmezésére az utóbbi száz évben”.⁵⁷

Ezzel együtt építkeznek azok az észrevételek, meggyőződések és koncepciók, melyek e bizonyos „száz év” tapasztalatainak kritika nélküli átvételében és nagy erővel történő terjesztésében épp az akadályozóját látják a magyar irodalom teljes értékreprezentálhatóságának. A „tárgyi hűség” így megsérülő elvét már csak azért is nehéz elfogadni, mivel köztudomású: „a művészetekben a későbbi nem szükségszerűen múlja fölül a korábbi”.⁵⁸ A sérült „tárgyi hűség”, és a korábbi arányok jelentős mértékű felforgatása révén *A magyar irodalom történetei* nem esett vajon áldozatul a „divatszzerűségnek”? Avagy a hiányok vállalása mellett eléggé meggyőző például az efféle érvelés is: „egy embert is nehéz volt találni, aki vállalta volna, hogy Adyról írjon”⁵⁹

4.

Látható: a magyar irodalomtudomány sokszínűsége értékes gazdagság. Kockázatos vállalkozás is lenne értékhierarchiában elhelyezni például a Fried István által megnevezett „marxisták töredék csapatát, az esszéíró nemzedéket követő szellemtörténet iránt elkötelezetteket, valamint a nemzeti narratívát fenyegetni érzettek”⁶⁰ törekvéseit, még akkor is, ha a Kulcsár Szabó Ernő-iskola vezető szerepe mellé nem kerül kérdőjel. Akkor is, ha az irodalomtudo-

mány kitágulásában betöltött szerepük szerint Szegedy-Maszák Mihály nem csupán azok tevékenységét illetné „föltétlen elismeréssel”, akik „fordításokkal, eredeti tanulmányokkal, a *Theatron* című folyóirattal és oktatóként határozott kezdeményezést tesznek a színháztudomány önállósodására”, továbbá, akik munkáikban „kép és szöveg viszonyával foglalkoznak a romantika vagy az avantgárd korában”, valamint azon együttműködést, mely a néprajztudósokkal folyik, illetve a „szó- és írásbeliség viszonyát” elemzik.⁶¹ Ugyanis mindezek mellett-között akkor hol foglalhatna helyet mondjuk a nemzeti irodalomszemlélet új deklarációja? Tudniillik ez utóbbi nem azonosítható „a nemzeti narratívát fenyegetni érzettek” hangjaival (az új deklaráció azért, mert használja „a nemzeti”-t, nem a Horváth János felléptéig formálódott múlthoz kíván visszalépni, hanem 20. századi új tudományelméletek tanulságain is gondolkodva, a magyar irodalom színes összetettségét kívánja megjeleníteni a szerinte ma sem kiiktatható⁶² „tárgyi hűség” elvét vallva).

Mindazonáltal érthető a gyanakvó, óvatoskodó hozzáfordulás, hiszen a nemzeti jelzőnek elégséges csak a huszadik századi szolgálataira és kiszolgáltatottságaira figyelni, azonnal elhasználtságot és elavultságot érezni körülötte, vagy ha ezt nem, akkor bizonytalanságot mindenképp. „A nemzeti jelző gyanús, ideologikusan kirekesztő, politikával érintkező szennyeződés lett a – másrésről ideológiáktól korántsem érintetlen – diszciplínán” – mondja Papp Endre is *A nemzeti irodalomszemléletről* szóló tanulmányában.⁶³ Aztán láthatóvá teszi: mégiscsak ez az egyetlen olyan kulturális összetartozást biztosító fogalom, ami nélkül nincs „egyéni”, „személyes”, mivel az mindig nyelvi kompetenciához kötött; ez az, ami emberi teljességet, nyelvi-kulturális önazonosságban megképződő szabadságot tud kínálni – eshet a szerző-mű-befogadó hármasa közül bármely korban bármelyikre a fő hangsúly. És közösségi megelőzöttséghez kapcsolódó funkcióját illetően pedig nem kevésbé tudományos, mint az individualitást a személyiség nyelvi megalkotottságaként hirdető alapállítás.

A nemzet fogalma tehát hiába van válságban, a jelentősége akkor sem csökken.⁶⁴ Ernest Renan (régen) arra jutott, hogy egy nemzet nemzetként történő funkcionálásához, illetve „egy effajta szellemi princípium” kialakulásához nem elegendő „a faj, a nyelv, az érdek, a vallási rokonság, a földrajz, a katonai igény”, merthogy a nemzet „egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni. Feltételezi a múltat, de a jelen a foglalat...”⁶⁵ Tehát mélyen emberi, érzelmi képződmény, kognitáció és emóció önazonosságot létrehívó s biztosító ötvözete, vállalkozás a közös – kulturális – életre, valamint munka, mivel megalkotottságát létre kell hozni újra s újra. Az is

nyilvánvaló lett, hogy mára helyi adottságokat szem előtt tartó nemzetfogalom-használat szükségeltetik, olyan, amelyik figyelembe veszi az alapvető emberi jogokat.⁶⁶ Ezért a renan-i felsorolás alapvető fontosságú lehet abban a tekintetben, hogy számos esetben már csupán épp azok valamelyike révén – például az anyanyelv keretével – érhető el az a valami – a princípium –, ami az emberek sokaságát egy irányba képes terelni, egy-egy országot-népet nemzetként is meg tud jeleníteni a történelem mindenkori alakulásában.

Ebben ne lenne tehát szerepe az irodalomnak, a nyelvnek? Ilyesféle kérdésre is válaszol Papp Endre tanulmánya, mely a nemzeti irodalomszemléletről úgy beszél, mint amit nem szükséges újra kitalálni, hiszen Horváth János elvrendszerre ma is hasznosítható, csak természetesen korszerűsített formában. A tanulmányban Horváth János mellett S. Varga Pál és Dávidházi Péter tudományos eredményeivel szembesülve halad a gondolat, és tudomásul veszi a nemzeti irodalomszemlélet helyénvalóságát felszámoló tudományos tényállást, majd ecsetelvé, miért vonzó mégis az, a fennálló értelmezői kivitelezésekkel szemben, egyféle ellenpontként, kritikaként fogalmazza meg a nemzeti irodalomszemlélet időszerűségét. Pontosabban: a „magyar irodalomrepció sajátos válfajának, az individualitás és a szellemi korszerűség magától értetődő összekapcsolását magyarázó, és legitimáló elvként használó gyakorlat kritikája”⁶⁷ kíván lenni a nemzeti irodalomszemlélet. De Papp Endre tanulmánya végső soron nem tagadja az individuális elv súlyát; ebben a vizsgálati módszerben annak arányosnak kell lennie az „örökölt kollektívvel”. Egyik fő tétele szerint az értelmezői figyelem középpontjába az identitás elbeszélésének mikéntje kerül, az, „hogyan nyilatkozik meg az azonosságtudat az irodalmi művekben”. És e szemlélet „képvisellete nem igényel saját módszertant.”⁶⁸ – állítja a tanulmányíró.

Ez a koncepció része egy készülő új irodalomtörténetnek, melyre Papp szerint nagy szükség van, ugyanis „tárgyi hűség szempontjából alkalmatlannak találtuk az eddigi rendszerezések vezéreszméit, mert alkalmazásuk megcsonkítja a múlt hagyatékát”⁶⁹, és mert az elmúlt fél évszázad, illetve „korunk a hagyományvesztés időszaka”.⁷⁰ A fő okok közt szerepel az is, hogy mind a Kulcsár Szabó Ernő 1993-as, mind pedig a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András nevével jegyzett 2007-es munka „valamely nyugati értelmezői trend vagy elméleti iskola elvárásrendszeréhez igazodva próbálja értelmezni a magyar irodalmat, ami túlságosan egyoldalúvá teszi a képet.”⁷¹ Tehát szűkülést tapasztal Papp, új, más előjelű kivitelezését a 19. századi bezárkózásnak. A nemzeti elvetése – ezek szerint – nem jár automatikus és egyértelmű „kitágulással”?

A leendő munka tudósítani kíván a 20. század második felének eddigi irodalmi-kulturális hiányairól, a sérült „tárgyi hűség” helyreállításával pedig a művelődéstörténetbe való beágyazódása ígér újabb szempontokat az értéke-

lői diskurzusban. Akár heurisztikusságnak is nevezhető mindaz, amit kilátásba helyez a koncepció, hiszen az általa felújított nemzeti irodalomszemléletnek magába kell majd „olvasztania saját radikális kritikáját, netalán tagadását is, abból a belátásból táplálkozva, hogy a nemzeti elv elvetésével szemben alakul annak újbóli megerősítése.”⁷² Eszerint bizonyos tekintetben rokonságot mutat a Bene Sándor–Kecskeméti Gábor *Javaslat*aiból kiolvasható módszerrel, mely a teleologikusságot természetesen ugyancsak kizárva, ám az egyéges elbeszélhetőség lehetőségét fenntartva, az egyes fejezetek íróit „egyzon irodalomjáték részeseiként”, „az elkészült fejezetek megvitatását” pedig valamiféle „heurisztikus tevékenységnek”⁷³ gondolja.

Mind az egyik, mind a másik koncepció külön-külön is alapvető elmozdulást ígérő tervezet, míg Grendel Lajos 2010-es irodalomtörténete valóságosan szól az értékszűkítések ellen, és „a legtovább megy abban, hogy egyetlen magyar irodalom létezik”.⁷⁴ (Balázs Imre József rendszerezésének várható megjelenése pedig hiába két-három év, de máris beszédtema.⁷⁵) Mindez együtt ugyancsak folyamatos gazdagodásról szóló helyzetjelentés, miközben tudósítás is egyféle hiányról: egyetlen olyan átfogó keret hiányáról, amely szintézise révén bemutatná a teljes magyar irodalom teljes értékrendszerét. Mondjuk egy afféle teloszt véve alapul, mely az irodalomról szóló eddigi, különféle teleologikus gondolkodások (és kivitelezések) bemutatását tekintené alapvetésének (egyik sajátosságának).⁷⁶

És ha a célelvűségüket illetően az eddigi irodalomtörténetek nem is okoznának különösebb besorolási nehézséget, Grendel Lajos új műve már összetettebb ebben a tekintetben. Mindamellet, hogy kizárólag a modern magyar irodalomra szorítkozik a vizsgálódása, *Bevezetése*⁷⁷ több mint eligazítás és magyarázat a könyv tárgyi körülhatároltságával kapcsolatban: olyan irodalomszemléletet deklarál, mely hangsúlyozza az új elvek szerinti összefoglalások-értékállítások hasznosságát, de nyilván a hiányait érzékelve, a művek korszerűségét korántsem csupán technikai újdonságuk szerint kívánná lemérni.

5.

A legújabb irodalomtörténet *Bevezetése* olyan értékállítást tart elfogadhatónak s korszerűnek, melyben „az emberi egzisztencia mélyebb struktúrái” jelentik a fő szempontot, attól függetlenül, hogy „a mű szerzője milyen stílusirányzatnak, filozófiai vagy lélektani iskolának, netán ideológiának a híve”.⁷⁸ Feltűnik, hogy az *Előszó* olyan irodalomtörténet mellett foglal állást, melyben újra kulcsszóként jelenik meg az „egzisztenciális tét”.⁷⁹ Ez újabb adaléku szolgálhat egy átfogó „keret” létrehozásának szükségességéhez, amely végső soron magának az irodalomnak és a róla szóló tudománynak a presztizsét is

meg tudná emelni akár. Annak ellenére, hogy Grendel irodalomtörténetének a tárgyát szűkíteni kényszerül⁸⁰, igen hangsúlyossá teszi a mindenkori teljesség fontosságát. Nyilván ennek tudható be a *Bevezetés*ből a borító hátsó oldalára kiemelt Mészöly Miklós-féle naplóbejegyzés, miszerint „az irodalom végül is nem találmánybejelentő hivatal”.

Ehhez pedig kiválóan illeszkedik az az általa „kicsit félve kimondott meggyőződés”, miszerint az ún. „nem tudományos alapozottságú írások” figyelembevétele sem lehet mellékes az értékállításkor. Természetesen *A modern magyar irodalom története* messzemenően támaszkodik az új irodalomtudományi iskolák, elméletek belátásaira, következtetéseire, értékítéleteire, csak nem tekinti „szentírásnak” azokat. Érdekes, hogy „aktív íróként” eltérően ítél meg műveket, írókat, de sokszor egyetértőleg idézi többek közt Kulcsár Szabó Ernő, Gintli Tibor, Schein Gábor megállapításait.⁸¹ Grendel Lajos szerint Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Németh László és más „aktív szépírók, valamit mégiscsak konyítotak az irodalmi művek anatómiájához is.”⁸² És ezzel mintegy összekapcsolódik Görömbei András meggyőződésével, miszerint az irodalomismeretet nem csupán a „szaktudomány elméleti módszereivel, hanem az esszé különleges távlatokat megnyitó lehetőségeivel”⁸³ is elő lehet segíteni. Vajon feltétlenül az elméletírókkal szemben lehet csak elhelyezni Szerb Antal, Márai Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Bálint György, Ottlik Géza esszéiben megfogalmazódó irodalomértést? Vagy netalán öntudatlan mesterek, hályogkovácsok lennének mind, akik nem kizárólag a szaktudomány szakszavaival mondják el e mesterség titkait s az olvasás mibenlétét?

A magyar irodalom–világirodalom kérdéséhez is hozzászól ez az irodalomtörténet. Amellett, hogy láthatóan nem célja az előtte megjelent irodalomtörténetek ehhez kapcsolódó passzusait boncolgatni, kifejti a magyar irodalom sajátos „követő” jellegét. Mondván, hogy az uralkodó irányzatok, műfaj-típusok, iskolák „egyikét sem magyar író találta ki”⁸⁴, gondolatmenete nem arra fordul, amerre eddig az ebből következő gondolatok megfogalmazódtak (hogy tudniillik a magyar irodalom másodrangú, ha nem rosszabb helyzetű), hanem a sajátosság – „tárgyi hűség”? – meglétére hívja fel a figyelmet. Tudniillik a külföldi mintát olyasféle „importált nyersanyagnak” látja az új irodalomtörténet, „amelyet azután a legkreatívabb, legtehetségesebb magyar költők és prózaírók olyannyira magyarrá gyúrtak, hogy az idegen eredetnek nyoma sem látszik rajtuk.”⁸⁵ (Végső soron ehhez hasonló volt Németh László egykori óhaja is.⁸⁶) Tehát hangsúlyosan nem másodrendűnek vagy epigonnak⁸⁷ tekinti a magyar irodalmat, amiből pedig az is következhet, hogy a világirodalomba történő bekerülését célként megjelölni esetleg nem is a magyar irodalomtörténet-írásnak kellene⁸⁸ – főként nem értékszűkítést is vállalva ezért.

Ha létezik olyan, hogy világirodalom, és annak valamiféle intézményesítetten is felismerhető formája, van deklarált értékvizsgálódási kerete, akkor bizonyára érdekei-feladatai közt szerepel az is, hogy fölfedezze, milyen gazdagságában mutatkozik egy-egy általa vizsgált és értéknek tartott európai, vagy a világ bármely egyéb részén „feltalált” műforma, irányzat, iskola, külön egy olyan egzotikus nyelvben is, mint amilyen például a magyar. Ha viszont nem létezik – ami inkább valószínűsíthető –, és a „világirodalomba” történő bekerülés valóban fordított irányú, sőt, nem értékplurális alapú, demokratikusan működő mechanizmus, akkor érdemes néhány jó irányú kérdést föltenni például azzal kapcsolatban, milyen megoldásokkal éltek más nemzeti irodalmak eddigi törekvéseikben, valamint milyen úton-módon vált akkor mégiscsak ismertté és elismertté Márai, Szentkuthy, Kertész, Esterházy, Krasznahorkai, Bartis Attila – hogy csak pár név álljon itt. Ez lenne tehát a legnagyobb értéke ennek az irodalomnak, vagy valóban kizárólag ilyen értékre van „létező füle” a nem létező világirodalomnak?⁸⁹

A medialitást vizsgáló szaktudomány bizonyára hamarosan feltárja a közvetítettséggel összefüggő értéknépszerűség, reklámpar (netán egyéb törekvések-indokok) szoros összetartozását, s akkor látható lesz 21. századi formájában mindaz, amit Horváth János az irodalmi tudat „hatóerői közt” tartott számon már száz évvel ezelőtt.⁹⁰ Amit Horváth a hatóerők közt említ, az ma a közvetítettségnak felel meg. Ő a technikai, vagyis a „külső okok” közt tartja számon elsősorban a „nyomtatás elterjedését”, majd a könyvtárak keletkezését, az iskolák szerepét, de nem tartotta kevésbé elhanyagolhatónak a személyes ismeretséget sem. Továbbá a hitvitákat említi, majd a „nemzeti szempontból megbecsülhetetlen szolgálatot”, de a „híresebb vásárokat” is, míg a legfontosabbnak mindennél az irodalmi hagyományt tartotta.⁹¹

„Horváth János egész irodalomszemléletének központi fogalma a hagyomány”⁹², ám az irodalmi tudatalakítás 21. századi technikai, külső szempontjai mellett bizony a hagyománynak sem jut ezeknél nagyobb, ún. lényegmeghatározó szerep. És ezt nem csupán a medialitás-kutatásban érdekeltek állítják. Szintén S. Varga Pál írja, hogy „a hagyományközösségi paradigma, mint paradigma sorsa az európai kultúra alakulásának jellege miatt végképp megpecsételődött”⁹³. Mindazonáltal mégsem egyértelműen költői kérdés az, hogy „a nemzeti irodalom fogalmi rendszerei” közül – amelyeket feltárt a tudós – az „államközösségi program” és az „eredetközösségi narratíva” mellett, a múlt része marad a „hagyományközösségi paradigma is”? Tudniillik mintha megmaradni látszana belőle valami. Legálábbis Nagy Gábornak a nemzeti önismeret magyar költészetbeni megjelenéséről szóló tanulmánya bizonyítja, hogy „e paradigma máig nem szakadt meg”. Módsulva bár, de tovább él Ady, József Attila, majd Illyés Gyula és Nagy László ösztönző példája révén számos költő művészetében egészen napjainkig.⁹⁴

6.

Adott hát egy olyan helyzet, ahol S. Varga Pál és Dávidházi Péter munkái⁹⁵ nyomán bizonyított „a nemzeti eszme világot teremtő energiáinak” nélkülözhetetlensége „a modern nemzettudat és nemzetállam létrejöttében”, ugyanakkor azzal is szembesülnie kell az író-mű-olvasó kapcsolatrendszernek: a szaktudomány egészének, hogy az efféle szemlélet folytathatatlan.⁹⁶ Ezzel szemben, pontosabban tudomásul véve a két tudós cáfolhatatlanul álló igazságát, Papp Endre, Nagy Gábor tapasztalatai szerint nyomaiban kimutatható még a hagyományközösségi szemlélet, aminek pedig nem bemutatása-feltárása nyilvánvalóan a mulasztáson túl akár egy újabb értékszűkülést is előidézhet.

Bene Sándor–Kecskeméti Gábor *Javaslatai* – „mivel a Molnár Erik által kezdeményezett magyarországi nacionalizmus-vitáktól Gellner, Anderson, Viroli újabb nacionalizmustörténeti munkáiig” a nemzetfogalom „pejoratív jelentésárnyalatot kapott”, egyébként is „vita folyik a nemzet meghatározásának nyelvi, kulturális, vallási, állami stb. kritériumairól” – úgyszintén mellőzőnek a nemzeti „elbeszéléssémát”.⁹⁷ Mindazonáltal ez utóbbi szerzőpáros *Javaslatai* közt számos olyan elem található, amely egyértelművé teszi, hogy a tudomány mai állása szerinti legtágabb értékállítási keret megalkotásában érdekeltek a javaslattevők.

Ilyen színben tűnik fel egyebek mellett az a bizonyos „nem nemzeti (magyar), hanem területi (magyarországi) keret, amely *eo ipso* regionális keret is.”⁹⁸ Ez kicsit valóban emlékeztet Wallaszky Pál rendszerező szemléletére, ami különösen azért válhat aktuálissá, mert így a 20. században régiókra szakadt egykori (területi) egység, majd a rendszerváltozás koráig alakuló régiós különbözőség bemutatása egyszerre lehetne természetes és tudományos is. (A nyelvfilozófiai módszer alkalmazása szintúgy termékeny is lehet, ha nem csupán a technicitás szempontja kerül színre általa.)

Az egységes elbeszélés, az egyetlen nagy történet, aztán a vizsgálódás tárgyául a litteraet megtevő szemlélet, valamint a korszakolási szükségesség mellett különösen hasznos és nem kevésbé érdekes lehet a sajátosságos írói portrék majdani alkalmazása. Korántsem csupán a tervezett irodalomtörténet első, 1800-ig terjedő időszakában kaphat felismerő jelleget. Ugyan a szerzőpáros mindenekelőtt az ún. „egyéniségtörténet-érzelemtörténet-társasmorál” elnevezésű részeknél látja hasznosíthatóságát, de nem hagyományos portrékról lévén szó, szerepük még a 20. századi, az ún. kisebbségi magyar irodalmak sajátosságformáló alakulásában is reveláló érvényű lehet. Mivel egy-egy ilyen írói portréfejezet valóban nem az „élettörténeti tényanyag összefoglalása”⁹⁹ lesz, nem hogy a pozitivista maradiság bélyegét nem kapja meg, de korszerű énonzonosságot prezentáló képessége érinti majd az önazonosság (nyelvi) kér-

dését, de a tárgyi hűségtől sem kerül látótávolságon kívül: „egyfajta intézménytörténeti, valamint recepció- és kánontörténeti érdeklődést is kielégíthetnek”¹⁰⁰ majd ezek a portrék.

Az egy-egy „kulturális közege jellemző szubjektumforma felmutatása”¹⁰¹ érdekes lehet tehát a kisebbségi magyar irodalmak esetében. Egyszerre tudná jól körvonalazni azt a sajátosságot, ami az 1989/90-es változásokig formálódott az adott régióban, majd e sajátosság-formálódás megszűntének nyomairól szintűgy tudósítana, mint újfajta önazonosság-képződésről. Egyszerre befolyásolná a létezik vs. nem létezik kisebbségi magyar irodalom vitáját, miközben alapjaiban „fikciós én-formákról” folya a beszéd. Olyan szubjektum-alakzatokról, melyek az adott kulturális közeg ismert neveihez kapcsolódva mondhatni: egyfajta perszonalifikáción esnének át, kapnának új (irodalom- s kultúrtörténeti) felismerhetőséget, és ez lenne a teljesebb összetettségében felismerhető – nem kisebbségi immár, hanem egyetemes magyar – tárgyi hűség maga.

Abban a tekintetben különös hangsúly esik majd az újfajta portrék megrajzolására, hogy az utóbbi években egyértelmű érdeklődés mutatkozik (Európa-szerte) az életrajzok¹⁰², valamint az ún. nem-fikciós szövegolvasás iránt. Hogy ebben van-e, és ha igen, mekkora szerepe a reflektált, nagy számú szövegirodalom játékosságának, az elsúlytalanított, hagyományosan fikciós beszédformák özönének, az átírások-szerepjátékosok végeláthatatlan kínálatának, nehéz kideríteni, mindenesetre ebbe a trendbe az internet-kultúra világa-természete beleszól, annyi bizonyos.

Ma még nehéz eldönteni, akkora horderejű-e az internet, hogy a természet és a társadalom eddigi kettős felosztását valóban ki kell-e mindjárt egészíteni ezzel a harmadikkal, mindenesetre Ropolyi László nézete szerint „a természeti és társadalmi lét-szféra mellett kiépül a hálólét-szféra is. Az ember immár három világ polgára leendő. Az emberi élet centruma elmozdul a hálólét felé.”¹⁰³ Egyes kutatások mindjárt az „elképzelt közösség”, a nemzet blogoszféra általi meghatározottságát emlegetik.¹⁰⁴ A digitális kultúra, még ha nem is váltja fel a Gutenberg-galaxist, azonban a nyelvhez kötött befogadás (esztétikai tapasztalatszerzés) bővülési szempontjait eredményezi. (És a tekintetben sem lehet mellékes az internet s a blogoszféra szemrevételezése, hogy sok esetben a blogok épp a „posztmodern identitás destabilizálásának ellenmozgalmaként hatnak.”¹⁰⁵)

A blogoszféra létrejötte újfajta szubjektum-imitációt kínál: egyszerre fikciós és nem-fikciós léte, multimédiás hatása összefügg az önéletrajz új fellelődésével. Ehhez is hozzászól egy Mészöly Miklós-idézet, ezúttal nem Grendel Lajos, hanem Szilágyi Zsófia jóvoltából: „Ötven-száz év múlva a legbanálisabb tény is izgalmassá lesz. Ami szürkévé teheti őket, a középszerű irodalom. Bármilyen emlékirat, önéletrajz, napló, krónika időtállóságával csak a kor

néhány remekműve versenyezhet. Szophoklészsal a rabszolga feljegyzései.”¹⁰⁶ A személyesség és az önéletrajziség előtérbe kerülése immár sokak által megállapított tény. Az én színrevitelének¹⁰⁷ 21. századi formája (és értelmezhetősége) nem feltétlenül írja felül, hanem összekapcsolódhat az elmúlt évszázadok vallomásaival, leveleivel, naplóival, memoárjaival: az egyén és közönsége-környezete mindenkori (nyelvben megjelenő) viszonyaival, és annak értelmezésével.

Összefoglalva: A magyar irodalomtörténet-írás eddigi törekvései hasznosíthatóak. Részben tanulságul szolgálnak egy átfogó, 21. századi igényeknek is megfelelő korszerű szakmunka elkészítésénél, részben pedig sürgetik e munka megvalósulását. A *Spénót* óta a tudomány új áramlatai szerint megírt irodalomtörténetek részeredményei megtermékenyítők lehetnek, továbbgondolhatóak. Ezt a továbbgondolást a régiek mellett kicsit ösztönözheti Grendel Lajos új irodalomtörténetének *Előszava* is. Papp Endre készülő munkája pedig – szűken értelmezett célja szerint – hiánypótló értéke lehet a szaktudománynak, tágan értett szándékai szerint pedig megfontolandó kiegészítésekhez is elvezethetnek abban a jól átgondolt, konkrét javaslattevő csomagban, melyet Bene Sándor és Kecskeméti Gábor neve jelez.

A hagyományközösségi paradigma, a(z) egykori magyarországi keret és a nemzeti szemlélet (mint keret) összeegyeztetése a nyelvszemlélet valamennyi (újabb és régebbi) aspektusával nagy tudósi munka, de talán mégsem lenne lehetetlen feladat. Különösen, ha a tudományba vetett hit nem korlátozódik annak legújabb fejleményeire, hanem valamennyi eddig elért eredményével összeveti azt. Az így szemlélt (területi és nemzeti) határ egybefoghatóvá teheti a világ valamennyi táján megszületett magyar nyelvű (eredeti) alkotást. Lehetne irodalmi jelleg, tárgyi hűség, gazdagság is egyben: az a korpusz, melyen belül kimutatható „a világirodalom” sokféle tendenciája; egyedi darabjai pedig gazdagíthatnák a „világirodalmat”?

Az új irodalomtörténet elkészítésénél, a technikai (írásmódbeli és tipográfiai-megjelenési, papír és digitális alapú) változások saját szakterületű vizsgálódási kompetenciáján túl, érvényesülhetne az a kimondottan 21. századi belátás, miszerint a humán tudományok gondolkodást befolyásoló, sőt meghatározó jellege mélyen társadalom-, gazdaság-, sőt világbiztonság-formáló erő.¹⁰⁸ Az irodalom (és tudománya) elsősorban nyelv, amely önmagába zárva olvasóját nyit rá az egész világra, vagyis, létezik közvetítő: ember- és valóságformáló jellege is.

Korántsem elhanyagolható szempont a szaktudomány újabb s újabb eredményeinek követése, az új technikák megismerése, alkalmazása továbbra is. Ám az író-mű-olvasó kapcsolata, azon belül pedig az esztétikai tapasztalat, mindig mélyen emberi természetű marad: kiismerhetetlenségével számolni nem tudománytalanság. Gyakran bizony úgy viselkedik, mint egyes kutatások szerint a fény anyagi részecskéje. Ha az ember meg szeretné ragadni, és hatékonyan gondolt technikával¹⁰⁹ csak anyagként közelít rá, azonnal megváltoztatja felszámolja anyagi arcát. Aztán kevés idő múltán ismét visszavált, hogy az ember újra utolérhetőnek higgye és hirdesse – ezért megint hatékonyan gondolt technikával induljon anyaga felé, közelítsen rá... Hát „ne adjuk fel Toldy és Scherer, Riedl és Taine, Horváth és Lanson tudományát.”¹¹⁰

¹ A ráközelítés tudománya nem kifejtő, hanem vázlatyszerű tűnődés: sem irodalomtörténetekben, sem egyéb hosszabb-rövidebb tanulmányokban, de az egyes jelenségek, irányultságok tekintetében, sem másban nem lehet célja a teljesség; az erre való törekvésről is lemond.

² Czvittinger Dávid, majd Bod Péter, illetve Horányi Elek életrajzi lexikona 1711-ből, 1766-ból, illetve 1770-ből; valamint Rotarides Mihály már összefoglalást megcélzó vázlata 1745-ből.

³ Horváth János: Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai, In: A magyar irodalom fejlődéstörténete, Akadémiai, Budapest, 1976, 15.

⁴ Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete, I. m., 57.

⁵ Bene Sándor–Kecskeméti Gábor: Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez, Helikon, 2009/1-2., 201-225.

⁶ Horváth János I. m., 58.

⁷ Papp Endre: A nemzeti irodalomszemléletről. Hítel, 2010/9, 3-26.

⁸ Pl.: Szerep és közeg – Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében. Szerk: Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter. Ráció, Budapest, 2006.

⁹ Pápay Sámuel: A magyar irodalom eszmérete. 1808.

¹⁰ Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története, 1851.

¹¹ Horváth János: Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai, In: A magyar irodalom fejlődéstörténete, Akadémiai, Budapest, 1976, 16.

¹² Horváth János I. m., 57.

¹³ Beöthy Zsoltot idézi Horváth János. I. m., 16.

¹⁴ Horváth János I. m., 57.

¹⁵ Uo. 58.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Horváth Jánosnál a tárgyi hűség elve elutasítást jelent mindenféle priori rendszerező elvvel szemben, merthogy „követelménye” szerint „egyedi megköötöttségében kényszerít felfognunk a magyar irodalom történeti valóságát” – Horváth János I. m., 61.

¹⁹ Horváth János szerint „az önelvűség követelménye annak kijelölésére utal, ami mindennemű irodalomban állandó; a tárgyi (történeti) hűség kívánalma pedig a változó (egyedítő) mozzanatok számbavételére kötelez” I. m., 60-62.

²⁰ Vö. például Horváth Iván: Magyar irodalomtörténet, Élet és irodalom, 2009. március 13.

²¹ Az 1930-as években készült el Szerb Antal Magyar irodalomtörténete (és Babits Mihály Az európai irodalom története.) Szerb Antalnál is megfontolás tárgya „az eidosz”, „ami egy nép lelkét a másiktól elkülönözteti”, az az „egyszeri milyenség”, „ami egyáltalán cél is, és talán Isten teremtő szándéka a nemzettel”. Sz. A.: I. m., Magvető, Budapest, 1986, 49.

²² A magyar irodalom története I–VI. Főszerk.: Sőtér István, Akadémiai, Budapest, 1964 – 1966 – A Spenót.

²³ I. m., VI. kötet, 6.

²⁴ I. m., I. kötet, 8.

²⁵ Kulcsár Szabó Ernő „a nemzeti jelzőt az ismeretelméleti progresszióból származtatott poétikai folytonosság számára sajátította ki. Számára e megvilágításban a magyar irodalom magától értetődően válik minőségileg is ketté: egy az európai tendenciákkal lépést tartó individualista, illetve a fejlődés útjáról le-letérő, öncélú távlatok irányába elkalandozó kollektivistá szemléleti tradícióra bomlik...” – Papp Endre A nemzeti irodalomszemléletről I. m., 5.

²⁶ Az egy évtizednyi szünet után (2003-ban) született új irodalomtörténet – Gintli Tibor és Schein Gábor műve –, csak négyéves késéssel lett teljes, ugyanis ekkor jelent meg a folytatása, így 2007-ben két új irodalomtörténet is napvilágot látott. A Gintli–Schein-féle irodalomtörténet egyetlen irodalomként tárgyalja a jelentős művek sorozatát, (fél)századonként, epikára, lírára, drámára bontva halad előre, a „nagy nemzetek”, „nagy irodalmak” után mindig a magyarral zárva a sort, és a beszédformák változásait tartva szem előtt. De a recepciótörténetre is tekintettel van. Az irodalom rövid története egyszerre a világirodalom és a magyar irodalom története – röviden.

²⁷ A magyar irodalom története. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztésében. 2007.

²⁸ Bezeckzy Gábor: Irodalomtörténet a senkiföldjén Kalligram, Pozsony, 2008.

²⁹ Az új irodalomtörténet „felnőtt könyv” akar lenni – Várkonyi Benedek beszélgetése Veres András szerkesztővel. Magyar tudomány, 2007/4., 502.

³⁰ Uo.

³¹ Papp Endre: „Rút sybarita váz” – A nemzetnélküliség programja A magyar irodalom történeteiben. Hitel, 2008/2, 97–118.

³² Horváth Iván: Magyar irodalomtörténet, I. m.

³³ Szerb Antal I. m., 41.

³⁴ Fried István: A magyar irodalomtörténet-írás és irodalom rendszerváltásai. Új Forrás, 2004/5.

³⁵ Pl.: Horváth Iván: A herméneutikai ajánlat. Vitaindító kérdések. (<http://magyar-irodalom.elte.hu/ariana/filologia/horvath.html>); Takáts József: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. Jelenkor, 2004/11, 1165–1177.

³⁶ Horváth Iván: A herméneutikai ajánlat. Vitaindító kérdések. (<http://magyar-irodalom.elte.hu/ariana/filologia/horvath.html>)

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Kulcsár Szabó Ernő: Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen című 1994-es, valamint A magyar irodalom története 1945–1991 1993-as, majd 1994-es kiadványhoz és számos egyéb tanulmányhoz képest a 2003-as Történelem, kultúra, medialitás című kötet (Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter szerk.) elmozdulása jelenti a változást.

⁴⁰ Radnóti Sándor: A posztmodern zsendár. Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-monográfiájáról. In: A piknik. Írások a kritikáról, Magvető, Budapest, 2000.

⁴¹ Takáts József: A Kulcsár Szabó-iskola és a “kulturális fordulat”. Jelenkor, 2004/11, 1165–1177.

⁴² Fried István, I. m.

⁴³ Imre László: A medialitás-kutatás lehetőségeiről és határáról. Szerep és közeg – medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében. Alfvöld, 2007/10.

⁴⁴ Bezeckzy Gábor I. m.

⁴⁵ „Kulcsár Szabó műve esetében, ha a rendszerbe integrált szempontok, elméletek, irányzatok empirikus és/vagy logikai alapjai nem is illeszkednek (lásd „repedések”), ezek sokkal szabadabban kezelhető tudományos és ideológiai konnotációi igen. Így például a „nyelvi megelőzőittség”, a „modern szubjektum” felszámolódása, a „posztmodern” irodalom szövegközöttség elve olyan ideológiai többletjelentésekkel ruházható fel, melyek egybeolvadnak, összetartó burkot képeznek az oeuvre körül, hiszen a személytelenség, a determináció, az uralhatatlan nyelv ugyancsak számos helyen kifejtett, már rituális ismétléseiken keresztül is nagyfokú koherenciát biztosító gondolatával is szoros egységet képeznek.” – Havasréti József: Determinált pályafévek. Jelenkor 2009/3, 352–363.

⁴⁶ Bán Zoltán András: Jéghideg elemzés, Litera.hu, 2008. 12., 11.

⁴⁷ Bezeckzy Gábor, I. m., 132.

⁴⁸ Bán Zoltán András, I. m.

⁴⁹ Bene Sándor–Kecskeméti Gábor, I. m., 221.

⁵⁰ Szegedy-Maszák Mihály: Magyar irodalomtudomány a huszonegyedik század elején. Magyar Tudomány, 2006/7.

⁵¹ Uo.

⁵² Papp Endre: „Rút sybarita váz” – A nemzetnélküliség programja A magyar irodalom történeteiben. Hitel, 2008/2. 97-118.

⁵³ Horváth Iván: Magyar irodalomtörténet, I. m.

⁵⁴ Dávidházi Péter válasza a Magyar Tudomány 2010/07. számában.

⁵⁵ Papp Endre: A nemzeti irodalomszemléletről I. m., 15.

⁵⁶ Szegedy-Maszák Mihály: Előszó. <http://www.villanyspenot.hu/>

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Az új irodalomtörténet „felőtt könyv” akar lenni. Várkonyi Benedek beszélgetése Veres András szerkesztővel. Magyar Tudomány, 2007/04.

⁶⁰ Fried István, I. m.

⁶¹ Szegedy-Maszák Mihály: Magyar irodalomtudomány a huszonegyedik század elején. Magyar Tudomány, 2006/7.

⁶² „Van nemzeti irodalom ma is, persze nem olyan mennyiségben és nem olyan súllyal, mint például korábban. Ettől még az elmélet nem bukik, és hozzáteszem: valaminek a hiánya is beszédes lehet a kutatás szempontjából. Mi egy gondolkodási modell, egy jól beazonosítható értékelőrendszer megalkotásán dolgozunk.” – Nemzeti irodalomtörténet készül – Kerékgyártó György interjúja Papp Endrével, Interjú, 2009. 12. 23.

⁶³ Papp Endre. I. m., 12.

⁶⁴ Görömbei András: Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában. In: Azonosságtudat, nemzet, irodalom, Nap, Budapest, 2008, 17.

⁶⁵ Ernest Renan: Mi a nemzet? In: Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): Esmék a politikában: a nacionalizmus. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 184-186. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf. „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökerezdik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.” (Max Weber is mindenképp értéknek tekinti a nemzetet, amint felsorolni is sok lenne valamennyi ilyen véleményre jutó tudóst.) Görömbei András pedig S. Varga Pál és Debreczeni Attila munkáira hivatkozva mondja, hogy „az utóbbi években a szakirodalom alaposan feltárta a nemzet-fogalom rendkí-

vüli összetett történetét, és bemutatta mai sokféleségét”, majd bizonyítja az irodalom fontos szerepét a magyar nemzeti tudat alakításában G. A: I. m., Uo.

⁶⁶ Görömbei András: Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában. I. m., Uo.

⁶⁷ Papp Endre: A nemzeti irodalomszemléletről. I. m., 20.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ E Horváth János-idézet áll mottóként A nemzeti irodalomszemléletről c tanulmányban.

⁷⁰ Papp Endre: A nemzeti irodalomszemléletről I. m.

⁷¹ Nemzeti irodalomtörténet készül – Kerékgyártó György interjúja Papp Endrével, Interjú, 2009. 12. 23.

⁷² Papp Endre. I. m., 26.

⁷³ „Saját magunkról, vitáink, egyet nem értésünk okairól, történetéről tudhatunk meg olyasmit, amit előre nem tudunk.” – Bene Sándor–Kecskeméti Gábor: I. m., 207.

⁷⁴ Versengő kánonok, szaporodó irodalomtörténetek Ferencz Győző és Boka László gondolatai az irodalomtörténetekről. – Pillanatkép hölgygel – http://www.nol.hu/kult/20100722-pillanatkep_holgygel

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Bene Sándor–Kecskeméti Gábor: I. m., 207.

⁷⁷ Grendel Lajos: Bevezetés. In: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Kalligram, Pozsony, 2010, 7-18.

⁷⁸ Grendel Lajos: I. m., 12.

⁷⁹ Grendel Lajos I. m., Uo. „Egzisztenciális tét nélkül az irodalom csupán ártalmatlan játék, privát szórakozás, vagy, ahogy Petri György fogalmazott a kilencvenes években: hosszú műkörmök lilára lakkozása hímnős budoároknban”.

⁸⁰ Grendel Lajos „csupán a modern magyar lírában és epikában végbement változásokkal, mozgásokkal, (át)alakulásokkal” kívánt foglalkozni. A szűkítés további szempontja Grendelnél az, hogy művében kizárólag „a modernizmust megelőző irodalomtörténeti korszaktól szemléletében és beszédmódjában eltérő” (élet)művekre kívánt figyelni, valamint a korszak irodalmi kontextusának a bemutatására vállalkozni. – G. L.: I. m., 8.

⁸¹ Grendel Lajos I. m., 17. Az egyetértés persze nem kizárólagos, például Gintli Tibor–Schein Gábor azon megállapításában is csak részizgazságot vél felfedezni, miszerint „a nemzet megszemélyesíthető egységének mítoszai, melyeket utoljára Illyés Gyula és Nagy László testesített meg, költészetünkben modernizálhatatlan beszédmódokkal párosultak” – Grendel, I. m., 433.

⁸² Grendel, I. m., 17.

⁸³ XX. századi esszék az irodalomról. Válogatta, szerkesztette Görömbei András, Debrecen, 1998. hátsó borító. (A kötet tizenhét szerző huszonegy kiváló esszéjével mutatja be a magyar irodalomértés alakulását Adytól Csoóriig)

⁸⁴ Grendel I. m.,14.

⁸⁵ Grendel U. o.

⁸⁶ „Nincs barátabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen. De nincs sürgetőbb, mint olyan értelemmel gondolkodni magyar alkotásokon, amely sok idegen művön is gondolkozott” – Németh László: A kritika feladatai. In: N. L.: Sorskérdések. 1989, 50.

⁸⁷ Grendel, I. m., 14

⁸⁸ „A cél nyilvánvalóan az, hogy a magyar irodalom bizonyos termékei bekerüljenek Európa s a világ örökségébe, ami csakis akkor lehetséges, ha ennek az örökségnek a szerkezete is megváltozik.” Szegedy-Maszák Mihály: Előszó. I. m.,

⁸⁹ Például A gyertyák csonkig égnék világhírűvé válásának ténye miben gyökerezdik, hogyha közmegegyezésnek is mondható állásponton állnak a magyar irodalomértők legkülönbözőbb értékformálói abban a tekintetben, hogy korántsem ez a legjobb Márai-mű?

⁹⁰ Horváth János: Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai. I. m., 18.

⁹¹ Uo., 20-22.

⁹² S Varga Pál: A nemzeti költészet csarnokai, Balassi, Budapest, 2005, 276.

⁹³ I. m., 619.

⁹⁴ Nagy Gábor: A nemzeti önismeret a magyar költészetben – az 1960-as évektől az ezredfordulóig. Magyar Napló, 2009/10-11, 37.

⁹⁵ S. Varga Pál: A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban, 2005, és Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet, 2004

⁹⁶ Papp Endre: A nemzeti irodalomszemléletről. I. m., 9.

⁹⁷ Bene Sándor–Kecskeméti Gábor I. m., 205-206.

⁹⁸ I. m., 209.

⁹⁹ I. m., 220.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Schein Gábor: Az életrajzok visszatérése? Jelenkor, 2008/9.

¹⁰³ Ropolyi László: Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés. Typotex, Budapest, 2006. In: <http://www.communicatio.hu/mktt/hirek/szakosztalyok/2010/komrtortenet0326.htm>. A szerző könyvében az internet kapcsán egyenesen új reformációit emleget, bár ezt a könyv egyik kritikusá, Buda Béla dr., nem tartja találó párhuzamnak.

¹⁰⁴ Ferencz Enikő: A blogok retorikája, közössége és kultúrája. Korunk 2008/3. Itt Benedict Andersonnak a nemzetekre vonatkozó meghatározását Graham Lampa tanulmánya nyomán veszi szemügyre és hozza kapcsolatba az internettel a szerző.

¹⁰⁵ I. m., Uo. „Egy olyan kultúrában, ahol a valóság egyszerre publikus és mediatisztált, a blog reálissá teszi az én kísérleteit, hogy a kapcsolatépítés, az önkifejezés, önfeltárás révén ellenálljon a töredezettség erőinek.” Ilyen értelemben a „blog mint műfaj hozzájárul az én művészetének kiteljesítéséhez.” – a szerző Carolyn Miller és Dawn Shepherd megállapításait Péter Zoltán fordításában adja.

¹⁰⁶ Szilágyi Zsófia: Lávaömlés vagy hídláb? A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában. Alföld, 2007/1.

¹⁰⁷ Utalás Dobos István: Az én színrevitele – Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban c. művére, Balassi, Budapest, 2005.

¹⁰⁸ Imre László 2007-es akadémiai székfoglalója megfontolásra int abban a tekintetben, ami az „átvenni és tartózkodni, befogadó és kritikus lenni” mindenkori dilemmáját kíséri. Egyebek mellett pedig meggyőzően beszél arról, hogy „a XXI. században nem (vagy nem elsősorban) katonai tömbök állnak szembe egymással, hanem (s nagyot nézne ennek láttán a felvilágosodás sok bölcselője) kultúrák és vallások alapján támadnak fenyegető konfliktusok, merényletek, melyek kezelésére, kivédésére már régen elégtelenek fegyverek, radar, komputer stb.” – Imre László: Az irodalomtudomány lehetőségeinek és feladatainak kérdéséhez. Hitel, 2008/3. 115.

¹⁰⁹ Falusi Márton Heidegger és a Zöldek című ismertető elemzése Mejame Ejede Charley és Jovito V. Carino gondolatait interpretálva mutat rá, hogy „a tudományosság uralkodó ideológiáját nevezi Heidegger voltaképpen technikának, és nem a technikai fejlődés – tagadhatatlan előnyökkel járó – eszméjét kritizálja élesen, hanem annak mikéntjét, megvalósulását...” Rámutat: „A technika (...) nem csupán eszköz a megismeréshez, hanem a megismerés egy fajtája.” – Hitel, 2010/7, 63-64. „Heidegger szerint éles különbség van az antik és a modern technika között (az előbbi alkotó, az utóbbi uralmi jellegű), véleményünk szerint azonban ez a szétválasztás indokolatlan: alkotás és uralom csakis együtt jellemeznék

bármely technikát.” – Ropolyi László: Az internet természete, I. m., 55. „A technika olyan emberi termék, amelynek terméke maga az ember. Az emberek szerzői és szereplői is saját drámájuknak.” I. m., 57. In:

http://books.google.com/books?id=QY_2CG9_bqEC&printsec=frontcover&dq=ropolyi+l%C3%A1szl%C3%B3+az+internet+term%C3%A9szete&source=bl&ots=Mt30vdtArr&sig=pR53FHUJb3HSwvCU_gvSpeEBHoc&hl=hu&ei=rYwhTerhFNCs8QODhaC1BQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBUQ6AEwAA#v=onepage&q=technika%20heidegger&f=false

¹¹⁰ Poszler György: Medialitás: tételek és kételyek. Előszó. In: Szerep és közeg. I. m., 14.

